Research article

Silpakorn University e-Journal
(Social Sciences, Humanities, and Arts)
Vol. 44(3): 40-53, 2024

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ในบริบทสังคมพุทธศาสนาของไทย

ประเสริฐ รุนรา[1] และสุนทรี โชติดิลก[2*]
[1]*คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*
[2]*คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*
[*]*Corresponding author: chotidilok_s2@su.ac.th*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ในสังคมไทย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ เก็บข้อมูลตัวบทจากบทสัมภาษณ์พระภิกษุสงฆ์และผู้ดำริสร้างประติมากรรมเทพศักดิ์สิทธิ์ในวัดพุทธเถรวาทในพื้นที่ปริมณฑล จำนวน 10 วัด ผลการวิจัยพบว่า การวิเคราะห์ตัวบทพบกลวิธีทางภาษาที่สื่ออุดมการณ์ “แสวงบุญ” จำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลวิธีทางภาษาด้านการใช้คำและความเปรียบ 2) กลวิธีทางภาษาด้านการแสดงเหตุผล และ 3) กลวิธีทางภาษาด้านสหบท ในด้านวิถีปฏิบัติทางวาทกรรม พบว่า กระบวนการผลิตตัวบทเป็นกลไกจากพระสงฆ์ในฐานะผู้ธำรงและสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ส่วนกระบวนการแพร่กระจายตัวบทเป็นกลไกที่เกิดขึ้นจาก “สื่อใหม่” ซึ่งพุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย ในด้านวิถีปฏิบัติทางสังคมและวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม พบว่า ความคิดในสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) ความคิดเรื่องทุกข์ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” 2) ความคิดเรื่องบุญที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” 3) ความคิดเรื่องกรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” และ 4) ความคิดเรื่อง “เทวดานุสติ” ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” เป็นประเด็นที่เชื่อมโยงเรื่อง “ทุกข์” “บุญ” และ “กรรม” เข้าด้วยกัน งานวิจัยนี้เป็นแนวทางการศึกษาที่บูรณาการระหว่างศาสตร์ทางด้านคติชนวิทยา สายมานุษยวิทยาภาคสนามกับศาสตร์ทางด้านการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร เพื่อสะท้อนให้เห็นได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับเทพศักดิ์สิทธิ์ไม่สามารถเกิดขึ้นเองในสังคม แต่เกิดจากการประกอบสร้างชุดความเชื่อในวัฒนธรรมไทย โดยอาจมีการวางรากฐานและปลูกฝังผ่านกระบวนการทางสังคม ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจจนกระทั่งมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ทางอัตลักษณ์ของพื้นที่ท้องถิ่นของไทย

คำสำคัญ : 1. แสวงบุญ 2. อุดมการณ์ 3. วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

โครงการวิจัยนี้ผ่านการรับรองมาตรฐานจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์แล้ว รหัสการรับรอง : 057/2566
โดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ วันที่ 8 มิถุนายน 2566

ISSN 2985-2536 (Online)
Received: April 5, 2024; Revised: May 23, 2024; Accepted: May 31, 2024

The relationship between language and the ideology of “Pilgrimage” tourism in the context of Thai Buddhist society

Prasirt Runra[1] and Suntaree Chotidilok[2*]

[1]*Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Pathum Thani 12121, Thailand*

[2]*Faculty of Arts, Silpakorn University, Nakhon Pathom 73000, Thailand*

[*]*Corresponding author: chotidilok_s2@su.ac.th*

Abstract

This research article investigates the interconnection between language and ideology within the context of “pilgrimage” tourism in Thai society, employing a methodological framework grounded in Critical Discourse Analysis. Data were sourced from interviews conducted with monks and those responsible for crafting sacred deities’ sculptures across 10 Theravada Buddhist temples in the area adjacent to Bangkok. The study’s findings reveal that the discursive strategies used to articulate the ideology of “pilgrimage” can be categorized into three distinct groups: 1) linguistic strategies involving the use of specific terminology and analogies, 2) linguistic strategies related to articulating rationales, and 3) intertextuality linguistic strategies. Regarding discourse practices, the research identified the script creation process as a mechanism facilitated by monks, who act as custodians and transmitters of Buddhist teachings. The dissemination of these scripts is further augmented by “new media,” enabling Buddhists to access these texts readily. In examining the socio-cultural practices, the study delineates four primary societal and cultural notions influencing the “pilgrimage” tourism ideology: 1) the concept of suffering, 2) the concept of merit, 3) the concept of karma, and 4) the concept of “Devatanusati.” These concepts are intricately linked, collectively shaping the ideological framework of “pilgrimage” within Thai society, intertwining notions of suffering, merit, and karma. This research integrates the study of folklore studies with field anthropology and language use in communication to reflect that beliefs concerning sacred deities do not arise spontaneously in society but are constructed through Thai cultural belief systems. These beliefs are likely established and ingrained through both intentional and unintentional social processes, eventually becoming symbolic identities of local Thai communities.

Keywords: 1. Pilgrimage 2. Ideology 3. Critical discourse analysis

บทนำ

การเดินทางเพื่อการแสวงบุญ (pilgrimage) เป็นปรากฏการณ์สากลในแทบทุกศาสนา การเดินทางแสวงบุญถือว่าเป็นหนึ่งในภารกิจสำคัญสำหรับศาสนิกชนที่แสดงออกถึงความศรัทธาอย่างสูงสุดรูปแบบหนึ่ง

Brandon (1970) และ V. Turner and E. Turner (1978) อธิบายคล้ายกันว่า การแสวงบุญ (pilgrimage) เป็นพฤติกรรมของกลุ่มคน ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) สถานที่ 2) แบบแผนทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มคน และ 3) ความศรัทธา ลักษณะดังกล่าวสอดรับกับวิธีการสร้างพื้นที่แสวงบุญในวัดเถรวาทของไทยปัจจุบันอย่างลงตัว นอกจากนี้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น ผู้วิจัยเห็นปรากฏการณ์การท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญของทั้งผู้คนที่อาศัยอยู่เดิมและอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ใหม่ในเมืองหลวงและปริมณฑลที่น่าสนใจ กล่าวคือ นักท่องเที่ยวจะเดินทางไปตามวัดที่มีประติมากรรมเทพศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นกระแสตามสื่อออนไลน์

จากการสำรวจพุทธสถานที่มีเทพศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามกระแสความนิยมมักจะอยู่ไม่ไกลจากเขตพื้นที่โดยรอบกรุงเทพมหานคร โดยทางวัดมีแบบแผนหรือรูปแบบการบูชาเทพโดยเฉพาะต่างจากวัฒนธรรมการไหว้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์เดิม และนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปสักการะตามความศรัทธาของตนเอง เช่น การท่องเที่ยวเพื่อบูชาพระราหู การท่องเที่ยวบูชาท้าวเวสสุวรรณ หรือการเดินทางไปบูชาพระพรหม เป็นต้น ความศรัทธาของผู้คนมักจะขึ้นอยู่กับกระแสความนิยมที่ปรากฏตามสื่อทั้งกระแสหลักและกระแสรอง

หากพิจารณาถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ใหม่ ๆ ในสังคมไทยปัจจุบันจะเห็นถึงปรากฏการณ์กระแสการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะวัดขนาดเล็กหลาย ๆ วัดซึ่งเดิมทีไม่มีจุดเด่นด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะดึงคนต่างถิ่นให้เข้ามาทำบุญ ได้พยายามสร้างเทพศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นจุดขายดึงดูดคนให้เข้าวัด โดยเทพศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นมักจะเป็นรูปเทพเจ้าขนาดใหญ่ประดิษฐานเป็นสัญลักษณ์เด่นสง่าหรือมีศาลาหรือสถานที่สำหรับบูชาขนาดใหญ่ สัญลักษณ์เทพศักดิ์สิทธิ์ขนาดใหญ่เหล่านี้ทำให้เกิดกระแสการเดินทางไปยังวัดขนาดเล็กประชาชนได้รับทราบข้อมูลการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อออนไลน์ประเภทต่าง ๆ ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์เดินทางเพื่อแสวงบุญขอพรมักจะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนสักการะที่มีการจัดประชาสัมพันธ์ให้ถูกต้องครบถ้วนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การแสวงบุญ (pilgrimage) ตามความปรารถนาของตนเอง

ถึงแม้ว่าศาสนาพุทธแบบเถรวาทจะเป็นศาสนาที่มุ่งสอนความหลุดพ้นจากทุกข์โดยการแก้ไขที่ต้นเหตุ และสังคมไทยจะเป็นสังคมที่คนส่วนใหญ่นิยามตนเองว่านับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก อย่างไรก็ตามคนไทยก็ยังนิยมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นร่วมด้วย หลักฐานที่เป็นข้อสนับสนุนสำคัญที่เห็นได้ชัดในปัจจุบันก็คือปรากฏการณ์ที่วัดไทยซึ่งเป็นพุทธสถานแบบเถรวาทหลายแห่งกลายเป็นพื้นที่จัดสรรเพื่อการบูชาเทพศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อย่างเปิดเผยและแพร่หลาย ลักษณะการจัดรูปแบบของวัดเหล่านี้อาจจะไม่สอดคล้องกับปรัชญาที่เป็นหลักคำสอนแกนหลักของพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่จะมีรูปแบบมุ่งสอนเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยการปฏิบัติเฉพาะบุคคล แต่จากปรากฏการณ์ความนิยมบูชาเทพศักดิ์สิทธิ์ที่หลากหลายภายในวัดพุทธเพื่อให้บุคคลอ้อนวอนขอพรซึ่งปรากฏอยู่ในปัจจุบันและยังมีผู้นิยมนับถือเป็นจำนวนมากนั้นอาจเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของกระแสการไหลเวียนทางความเชื่อในสังคมไทยที่น่าจะศึกษาวิเคราะห์สืบกลับไปหากระบวนการประกอบสร้างทางความหมายเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาให้ลุ่มลึกถึงกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยด้วยแนวทางเชิงวิพากษ์ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะได้คำตอบเชิงวิชาการที่น่าสนใจมากกว่าความพยายามจัดระบบความเป็นพุทธแท้หรือเป็นพุทธเทียมด้วยกรอบปรัชญาแบบยึดโยงกับพระคัมภีร์ จากที่กล่าวมา การศึกษาในครั้งนี้อาจจะพอช่วยให้เห็นมุมมองเชิงสังคมและวัฒนธรรมความเป็นพุทธศาสนาแบบไทย

ดังนั้น งานวิจัยเรื่องนี้อาจช่วยเติมเต็มมุมมองวาทกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาตามแนวทางวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ซึ่งเป็นการบูรณาการกับการวิเคราะห์สัญลักษณ์เทพที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยวอันจะช่วยให้เข้าใจกระบวนการประกอบสร้างความหมายศักดิ์สิทธิ์ของเทพในวัดพุทธเถรวาทและความสำคัญทางสังคมผ่านปรากฏการณ์การท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญในพุทธสถานในสังคมไทยปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ในสังคมไทย

การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทบทวนเฉพาะงานวิจัยภาษาไทยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ “วาทกรรมในพุทธศาสนา” เพื่อสังเคราะห์และเชื่อมโยงกับประเด็นในงานวิจัยเป็นหลัก โดยจากการทบทวน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในกลุ่มนี้พบไม่มากนักแต่มีความหลากหลายและน่าสนใจ ดังนี้

บุญทิวา พ่วงกลัด (Puangklad, 2011) เขียนบทความเรื่อง วาทกรรม “บุญนิยม”: กรณีศึกษาชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ตามแนวคิดของปีแอร บูร์ดิเยอ ผลการศึกษาพบว่า ภาษามีส่วนสำคัญในการสะท้อนความคิดเกี่ยวกับ “บุญนิยม” ตามแนวทางของกลุ่มชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี อีกทั้งกระบวนการทางวาทกรรมมีผลในการปลูกฝังอุดมการณ์ตามแนวทางสันติอโศกอันมีผลต่อการกำหนดวิถีและพฤติกรรมตามแนวทางบุญนิยมของกลุ่ม กิติราช พงษ์เฉลียว (Pongchaliew, 2017) เขียนบทความเรื่อง วาทกรรมและการค้าในชาดกอีสานเรื่องกำพร้าตูบตอง ผลการศึกษาพบว่า ภาษาและเนื้อหาในตัวบทสะท้อนให้เห็นบรรทัดฐานความดีความชั่วตามบรรทัดฐานทางสังคมอีสาน รวมถึงยังสอดคล้องกับความคิดเกี่ยวกับ “บุญ” ที่สะท้อนให้เห็นว่าหากมีการสะสมบุญมาแต่ปางก่อน ผลบุญก็จะส่งผลให้ชีวิตประสบความสำเร็จทั้งด้านเศรษฐกิจ ชีวิตและสังคม

นอกจากนี้มีงานวิจัยอีก 2 เรื่อง ที่มีความน่าสนใจและนำไปเป็นแนวทางในการเสนอมุมมองเชิงวิพากษ์ในด้านมุมมองเกี่ยวกับชุดความคิดเกี่ยวกับบุญในสังคมไทย ได้แก่ งานวิจัยของ สุนทรี โชติดิลก (Chotidilok, 2017) ศึกษาเรื่อง บุญ : ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมที่ผลิตโดยวัดพระธรรมกาย ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดชุดความคิดจนนำไปสู่การปลูกฝังอุดมการณ์เกี่ยวกับ “บุญ” อุดมการณ์ดังกล่าวส่งผลต่อการกำหนดแนวทางการทำบุญของพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาวัดพระธรรมกาย รวมถึงการสะท้อนให้เห็นอานิสงส์ของบุญอย่างเป็นรูปธรรมอีกด้วย และอำนาจ ปักษาสุข (Paksasuk, 2019) ศึกษาเรื่อง วาทกรรมเกี่ยวกับ “บุญ” ในสื่อสาธารณะ ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าสื่อปลูกฝังความคิดเกี่ยวกับบุญที่ผูกโยงไปกับความสุขในชีวิต โดยเฉพาะความสุขในระดับปุถุชน ดังนั้น วาทกรรม “บุญ” ในสื่อสาธารณะจึงเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังการแสวงหาความสุขด้วยการทำบุญและทานเป็นหลัก

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่างานวิจัยทั้งหมดศึกษาวิเคราะห์ภาษาที่สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับ “บุญ” ในลักษณะข้อมูลแบบตัวบท แต่ยังไม่มีงานวิจัยใดศึกษาวาทกรรม “การแสวงบุญ” ด้วยวิธีวิทยาภาคสนาม

ทฤษฎีวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ได้พัฒนาการมาอย่างยาวนาน มีแนวทางการศึกษาที่หลากหลาย Fairclough (1995) เสนอแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการวิเคราะห์ภาษาและบริบท ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ได้แก่ การวิเคราะห์ตัวบท (text) วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม (discourse practice) และวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural practice) แสดงได้ดังภาพที่ 1

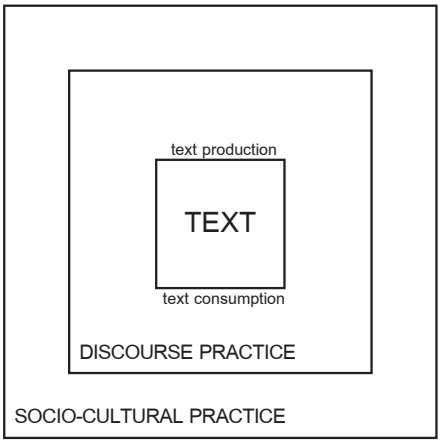

ภาพที่ 1 แนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมของ Fairclough (1995: 59)

กรอบที่ 1 ตัวบท เป็นมุมมองการวิเคราะห์ทางด้านข้อมูลภาษา ในงานวิจัยนี้ข้อมูลภาษาเป็นรูปแบบข้อมูลถ้อยคำของผู้บอกข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการแสวงบุญในพื้นที่วัดพุทธเถรวาทในแต่ละพื้นที่ แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาถ่ายถอดอักษรเพื่อนำเสนอกลวิธีทางภาษาที่ปรากฏ

กรอบที่ 2 วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม เป็นมุมมองในการวิเคราะห์กระบวนการผลิตและแพร่กระจายตัวบท ในงานวิจัยนี้จะนำเสนอวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมจากข้อมูลปริบทที่มีการนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการแสวงบุญทั้งในสื่อมวลชน สื่อใหม่ และกระบวนการประชาสัมพันธ์แบบกลุ่มปฏิสัมพันธ์

กรอบที่ 3 วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นมุมมองในการวิเคราะห์ปริบทแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการประกอบสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับ “การแสวงบุญ” ตลอดจนกระบวนการที่วาทกรรม “แสวงบุญ” มีอิทธิพลต่อสังคมด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้จัดสร้างสัญลักษณ์เทพ พระสังฆาธิการ เจ้าคณะปกครองหรือเจ้าอาวาสวัดในฐานะผู้อนุมัติให้สร้าง จำนวน 6 รูป (บางรูปเป็นเจ้าคณะปกครองในเขตพื้นที่จึงให้ข้อมูลได้มากกว่า 1 วัด) เพื่อนำมาวิเคราะห์ในมุมมองปรากฏการณ์ทางภาษาที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ และกระบวนการประกอบสร้างความหมายศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญทางสังคมผ่านปรากฏการณ์การท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญในพุทธสถาน วิธีดำเนินการวิจัยจำแนกออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. การเลือกกลุ่มข้อมูล

ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่วัดพุทธเถรวาทที่ปรากฏสัญลักษณ์ประติมากรรมเทพในพุทธสถานในเขตจังหวัดรอยต่อรอบกรุงเทพมหานคร โดยมีเกณฑ์พิจารณาจากเกณฑ์พื้นที่ คือ 1) หากเป็นจังหวัดในจังหวัดปริมณฑลที่มีพื้นที่กว้างกว่ากรุงเทพมหานคร จะคัดเลือก 2 วัด ที่มีสัญลักษณ์เทพที่มีชื่อเสียง ได้แก่ จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปทุมธานี จังหวัดสมุทรปราการ และจังหวัดนครปฐม 2) หากเป็นวัดที่มีพื้นที่เล็กกว่ากรุงเทพมหานคร จะคัดเลือก 1 วัด ที่มีสัญลักษณ์เทพที่มีชื่อเสียงที่สุด ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี และจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งรวมเป็นจำนวน 10 วัด ดังนี้

1) วัดสมานรัตนาราม จังหวัดฉะเชิงเทรา
2) วัดโพรงอากาศ จังหวัดฉะเชิงเทรา
3) วัดศรีวารีน้อย จังหวัดสมุทรปราการ
4) วัดสาขลา จังหวัดสมุทรปราการ
5) วัดศรีสโมสร จังหวัดปทุมธานี
6) วัดทวีการะอนันต์ จังหวัดปทุมธานี
7) วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม
8) วัดไผ่ล้อม จังหวัดนครปฐม
9) วัดบัวขวัญ จังหวัดนนทบุรี
10) วัดจุฬามณี จังหวัดสมุทรสงคราม

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ใช้ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนามเพื่อบันทึกเสียงสัมภาษณ์ แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลภาษาและบริบท

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย

1) วิเคราะห์กลวิธีทางภาษา

2) วิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม และวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม

3) วิพากษ์กระบวนการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญในสังคมไทย

ผลการวิจัย

การวิเคราะห์ในบทความนี้ ผู้วิจัยศึกษาตามแนวทางการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (critical discourse analysis) ของ Fairclough (1995) โดยแบ่งผลการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) การวิเคราะห์ตัวบทผ่านกลวิธีทางภาษา 2) การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม และ 3) การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางสังคมและวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม

1. กลวิธีทางภาษาที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ”

จากการวิเคราะห์ตัวบทสามารถจัดกลุ่มกลวิธีทางภาษาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลวิธีทางภาษาด้านการใช้คำและความเปรียบ 2) กลวิธีทางภาษาด้านการแสดงเหตุผล และ 3) กลวิธีทางภาษาด้านสหบท ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 กลวิธีทางภาษาที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ”

กลวิธีทางภาษาด้านการใช้คำและความเปรียบ	กลวิธีทางภาษาด้านการแสดงเหตุผล	กลวิธีทางภาษาด้านสหบท
1. การเลือกใช้ศัพท์	1. การใช้มูลบท	1. การยกพระคัมภีร์ที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา
2. การใช้ดัชนีปริจเฉทบอกอรรถประโยชน์	2. การปฏิเสธมูลบท	
3. การใช้อุปลักษณ์	3. การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์	
4. การใช้ความเปรียบเพื่อแนะความ	4. การใช้คำแสดงทัศนภาวะ	
	5. การใช้ประโยคแสดงความสัมพันธ์แบบเหตุ-ผล	

1.1 การเลือกใช้คำศัพท์ (lexical choice)

การเลือกใช้คำศัพท์เป็นกลวิธีทางภาษาที่สื่อความหมายได้อย่างชัดเจนและยังสามารถบอกความหมายเชิงสัญญะที่ซ้อนอยู่ในตัวบทวาทกรรมได้อีกด้วย คำศัพท์ที่เกี่ยวกับที่มาในการสร้างประติมากรรมเทพในวัดพุทธเถรวาท จากการวิเคราะห์สามารถจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก คำศัพท์ที่แสดงที่มาของการสร้างแบบเกิดขึ้นในใจของผู้ดำริสร้างเองหรืออาจกล่าวได้ว่ามีที่มาจากการนึกคิดของผู้ดำริสร้าง กลุ่มที่สอง คำศัพท์ที่แสดงที่มาของการสร้างแบบมีผู้กำหนด ซึ่งผู้กำหนดคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีบทบาทในฐานะผู้ดลจิตใจให้สร้าง และกลุ่มที่สาม คำศัพท์ที่แสดงที่มาของการสร้างแบบสภาวะบุญกำหนด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (1) ความคิดมัน<u>ผุด</u>ขึ้นแล้วก็หลับตาไปเนี่ยคือเห็นเป็นภาพ เห็นเป็นภาพ เราจะว่าไปแล้วก็คืออาจจะเป็น<u>มโน</u>ในความคิดเราก็ได้

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า “ผุด” และ “มโน” เพื่ออธิบายที่มาของการสร้างประติมากรรมเทพในพุทธสถานเถรวาทว่าเป็นดำริจากผู้สร้างเอง เกิดจากการนึกคิดขึ้นในใจ สะท้อนให้เข้าใจได้ว่าที่มาของการสร้างประติมากรรมเทพในพุทธสถานเป็นอำนาจในการตัดสินใจจากมุมมองของมนุษย์ ซึ่งต่างกับคำศัพท์ที่แสดงที่มาของการสร้างแบบมีผู้กำหนด

ตัวอย่างที่ (2) <u>บุญชักนำ</u>พาให้รู้จักกับ..... คือ<u>เทวดาจัดสรร</u>มามันก็เลยออกมาในสเต็ปนี้

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

ตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า “เทวดาจัดสรร” เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าเทวดามีอำนาจเป็นผู้กำหนดการกระทำของมนุษย์ นอกจากนี้ในตัวอย่างยังปรากฏการใช้คำว่า “บุญชักนำ” ซึ่ง “บุญ” เป็นสภาวะที่เป็นนามธรรมตามความเชื่อในพุทธศาสนา การใช้คำในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ผู้รับสารอาจตีความได้ถึงสภาวะความมีตัวตนของบุญ

1.2 การใช้ดัชนีปริจเฉทบอกอรรถประโยชน์

การใช้ดัชนีปริจเฉทบอกอรรถประโยชน์ในงานวิจัยนี้หมายถึง คำช่วยหน้ากริยาที่ทำหน้าที่เชื่อมความบอกประโยชน์ โดยอาจเกิดขึ้นจากการที่พุทธศาสนิกชนเข้าวัดเพื่อจุดประสงค์ไหว้ประติมากรรมเทพในวัดพุทธเถรวาท จากการรวบรวมข้อมูลพบคำบอกอรรถประโยชน์เพียงคำเดียว คือ คำว่า “อย่างน้อย” ทว่าคำดังกล่าวมีนัยสำคัญทางความหมาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (3) การไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น <u>อย่างน้อย ๆ</u> ไม่รู้จะระบายใครอะ

(Monk of Wat Phai Lom, Nakhon Pathom Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้คำว่า “อย่างน้อย” ซ้ำสองครั้งเพื่อประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนที่เข้าวัดโดยชี้ให้เห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถือเป็นที่รับเรื่องราวความทุกข์ที่อาจจะบอกผู้อื่นไม่ได้ แต่ก็สามารถระบายให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้ ซึ่งก็อาจช่วยให้บุคคลนั้น ๆ มีความรู้สึกในทางที่ดีขึ้น

การใช้ดัชนีปริจเฉทบอกอรรถประโยชน์เป็นกลวิธีทางภาษาที่ช่วยให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกคล้อยตามเนื้อหาในตัวบทวาทกรรม เนื่องจากชี้ให้เห็นผลดีที่อาจจะเกิดขึ้นจากเรื่องนั้น ๆ ซึ่งในที่นี้หมายถึงการที่พุทธศาสนิกชนมีที่พึ่งทางจิตใจ

1.3 การใช้มูลบท (presupposition)

รุจิรา บำรุงกาญจน์ และกิ่งกาญจน์ เทพกาญจนา (Bumrungkarn & Thepkanjana, 2017: 315) กล่าวว่า มูลบทในทางวัจนปฏิบัติ (pragmatic presupposition) คือ ความเชื่อเบื้องต้นหรือความรู้พื้นฐานที่ผู้ร่วมสนทนามีร่วมกันโดยไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปภาษา มูลบทช่วยให้ผู้ร่วมสนทนาสามารถสื่อสารกันอย่างเข้าใจ โดยไม่จำเป็นต้องพูดทุกสิ่งทุกอย่างออกมาเพราะผู้ร่วมสนทนาสามารถอาศัยบริบทในการตีความได้ เห็นได้จากตัวอย่างข้อความต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (4) การสร้างพวกนี้ก็คือเราต้องวิเคราะห์ แยกแยะด้วยว่าจะเลือกเอาอะไรที่จะ<u>สามารถคงอยู่ได้ตลอดไป</u>อะไรประมาณนี้ ที่สำคัญคือว่าต้องใหญ่ต้องสวย

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากข้อความตัวอย่างทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าวัดพุทธเถรวาทเลือกสร้างประติมากรรมเทพองค์ใดนั้น ต้องเป็นเทพที่กำลังอยู่ในความสนใจของพุทธศาสนิกชน มีขนาดใหญ่และสวยงาม เมื่อวิเคราะห์และตีความจะพบว่าข้อความดังกล่าวสื่อมูลบทว่าหากวัดไม่สร้างประติมากรรมเทพ หรือสร้างแล้วไม่อยู่ในความสนใจของพุทธศาสนิกชน ตลอดจนสร้างเป็นขนาดเล็กและไม่สวยงามแล้ว ก็จะไม่สามารถเชิญชวนให้พุทธศาสนิกชนสนใจเข้าวัดได้

1.4 การปฏิเสธมูลบท (negation)

Fairclough (1992: 121-122) อธิบายว่าการปฏิเสธมูลบทเป็นการใช้มูลบทอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นการใช้ถ้อยคำปฏิเสธเพื่อแย้งกับความคิดความเชื่อที่มีอยู่ก่อน จากการวิเคราะห์ถ้อยคำของผู้ดำริสร้างประติมากรรมเทพในพุทธสถาน พบการใช้คำปฏิเสธ “ไม่ใช่” “ไม่ได้” เพื่อปฏิเสธมูลบท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (5) ไม่ใช่ว่าเราจะอาศัยแต่ว่าให้เขามาไหว้อย่างเดียวก็ไม่ใช่ เพราะบางคนเนี่ยเขาไหว้ปีละครั้งก็ถือว่าเยอะแล้ว เขามาไม่ได้มาไหว้ทุกวัน

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากข้อความตัวอย่างมีการใช้คำว่า “ไม่ใช่” และ “ไม่ได้” เพื่อปฏิเสธมูลบทที่สังคมทั่วไปเข้าใจว่าพุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญกันเป็นปกติ แต่ที่จริงแล้วสถานการณ์ปกติพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันเข้าวัดกันน้อยมาก ดังนั้นจึงแนะความได้ว่าการสร้างประติมากรรมเทพในวัดพุทธเถรวาทเป็นการเชิญชวนให้พุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญ

1.5 การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์

การใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ หมายถึง การใช้รูปภาษาเพื่อแสดงคำถาม แต่ไม่ได้มีเจตนาที่ต้องการผู้ตอบคำถาม แต่อาจเป็นการถามนำเพื่อกำหนดความคิด หรือเป็นการโน้มน้าวให้เข้าใจคล้อยตามหรือเห็นด้วยในประเด็นที่ผู้พูดนำเสนอ เห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (6) การที่โยมมาวัดเนี่ย แม้จะ 5 บาท 10 บาท เป็นการสละความโลภใช่ไหม

(Monk of Wat Phrong Akat, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้คำว่า “ใช่ไหม” ที่ไม่ได้ต้องการคำตอบที่ใช่หรือไม่ใช่ แต่ใช้เพื่อแสดงความหมายในเชิงให้คล้อยตามเกี่ยวกับการทำบุญว่าเป็นการสละความโลภ

1.6 การใช้คำแสดงทัศนภาวะ

การใช้คำแสดงทัศนภาวะเป็นกลวิธีทางภาษาที่แสดงการแนะความ หรือสามารถกำหนดเงื่อนไขบางประการเพื่อให้ผู้รับสารคล้อยตาม นำไปสู่การตีความและอาจเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติ จากการวิเคราะห์พบการใช้รูปภาษาคำว่า “ต้อง” เพื่อแสดงสิ่งที่เป็นเงื่อนไขจำเป็นในการกระทำ ดังนี้

ตัวอย่างที่ (7) เรื่องที่เข้ามาทำให้พี่น้องประชาชนที่ค้าขายเนี่ยเริ่มวิตกกังวลต้องหาพึ่งกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นที่มาในการไหว้องค์ปู่ท้าวเวสสุวรรณค่อนข้างที่จะเยอะมาก

(Churchwarden of Wat Chulamanee, Samut Songkhram Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้คำว่า “ต้อง” เพื่อบอกสาเหตุของการที่พุทธศาสนิกชนนิยมไหว้เทพในพุทธสถานเถรวาทเป็นเพราะขาดที่พึ่งในชีวิตโดยเฉพาะในยามที่ประสบปัญหาหรือได้รับผลกระทบจากความไม่แน่นอนจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ

1.7 การใช้อุปลักษณ์

การใช้อุปลักษณ์เป็นกลวิธีการนำเสนอความเปรียบซึ่งอาจช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ง่ายและเกิดจินตภาพ จากการวิเคราะห์พบการใช้อุปลักษณ์ที่น่าสนใจ คือ พุทธศาสนา คือ ต้นไม้ใหญ่ ปัจจัย คือ เสบียง และศรัทธา คือ สายน้ำ ดังนี้

[พุทธศาสนา คือ ต้นไม้ใหญ่]

ตัวอย่างที่ (8) ถ้าเราอะจะตัดพุทธออกเลยอะ ต้นไม้อะมันเหลือกิ่งเดียวเองนะ ถ้าเราตัดพวกกิ่งก้านแขนงออกไปหมดอะ

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้คำว่า “ต้นไม้” “กิ่ง” และ “ก้านแขนง” เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความเชื่อที่หลากหลาย พุทธศาสนาในประเทศไทยก็รับวัฒนธรรมทางความเชื่อต่าง ๆ เข้ามาหลอมรวมอยู่ด้วย เปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่ที่มีกิ่งก้านสาขาจำนวนมาก แต่หากต้องการกำหนดให้สังคมไทยเป็นพุทธศาสนาแบบพุทธปรัชญาเถรวาทแบบเฉพาะตามแก่นของพระคัมภีร์ ก็เปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่ที่จะต้องตัดกิ่งก้านสาขาออกให้เหลือเพียงกิ่งแกนกลางที่ตั้งตรงขนานไปกับลำต้นเพียงกิ่งเดียว ซึ่งในที่สุดต้นไม้ก็ไม่สามารถอยู่ได้ต้องแห้งตายไปในที่สุด เห็นได้จากอีกตัวอย่างหนึ่ง ดังนี้

ตัวอย่างที่ (9) แถบนี้เนี่ย อย่างเอื้ออาทรเนี่ย อาณาจักรเอื้ออาทรเนี่ยคนอีสาน โอ้โห เกินครึ่งนะแล้วหมู่บ้าน อ่า ตามโรงงานต่าง ๆ พนักงานเยอะมาก ก็อาศัยคนเหล่านี้เนี่ยเป็น<u>รากฐ</u>านสำคัญ ส่วนใหญ่ก็จะเป็นศุกร์ เสาร์ อาทิตย์นะที่มากราบมาไหว้

(Monk of Wat Sri Waree Noi, Samut Prakan Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้คำว่า “ราก” เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนที่ยังคงมีศรัทธาเหนียวแน่นในพุทธศาสนาเป็นผู้สร้างความมั่นคงให้พุทธศาสนาเสมือนรากของต้นไม้ใหญ่ที่ยึดแผ่นดินไว้ให้ต้นไม้ยังคงตั้งตรงและเจริญเติบโตต่อไปได้

[ปัจจัย คือ เสบียง]

ตัวอย่างที่ (10) เราจะมาสงเคราะห์คนเนี่ยเราต้องหา<u>หม้อข้าว</u>ไว้ให้

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

ตัวอย่างที่ (11) วางหลักแล้วก็วิธีการบริหารการหาเงินเนี่ยไว้ให้ด้วยนะ เมื่อเราไม่อยู่แล้วเนี่ยก็คือจะได้มี<u>หม้อข้าว</u>ไว้หล่อเลี้ยง

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างทั้งสองมีการใช้คำว่า “หม้อข้าว” เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าเงินที่พุทธศาสนิกชนทำบุญทำให้พุทธสถานเถรวาทดำรงอยู่ได้ก็เป็นเสมือนหม้อข้าวที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต

[ศรัทธา คือ สายน้ำ]

ตัวอย่างที่ (12) คนมา<u>หลั่งไหล</u>มานะ 7 8 เดือน แล้วพอหลัง ๆ ปี๊บ พอท้าวเวสดังอะไรอย่างงี้ ก็คือ<u>ซา</u>ไป

(Monk of Wat Sri Samosorn, Pathum Thani Province, Interview, 2023)

ตัวอย่างที่ (13) พอคนมาเนี่ยเราก็ดีใจว่าคนมาเนาะ แล้วก็ลงรูปลงเพจนี่ก็เออ คนเขาก็มา<u>หลั่งไหล</u>กันมา

(Monk of Wat Sri Samosorn, Pathum Thani Province, Interview, 2023)

จากทั้งสองตัวอย่างในข้างต้นมีการใช้คำว่า “หลั่งไหล” เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่เดินทางเข้าวัดเพื่อไหว้บูชาประติมากรรมเทพ เป็นเสมือนสายน้ำที่ไหลหลั่งไม่ขาดสาย และมีการใช้คำว่า “ซา” ซึ่งเป็นศัพท์ที่ใช้บอกคุณลักษณะของสายฝน นำมาเปรียบเทียบการลดน้อยลงของจำนวนพุทธศาสนิกชนที่เดินทางเข้าวัด

จากการวิเคราะห์อุปลักษณ์ พบว่าอุปลักษณ์ทั้งสามมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พุทธศาสนาเถรวาทแบบไทยเป็นเสมือนต้นไม้ใหญ่มีกิ่งก้านสาขามากมาย กิ่งก้านสาขาเหล่านั้นมีรูปทรงและแขนงหลายรูปแบบ เปรียบเสมือนว่าแท้จริงแล้วภายในพุทธศาสนาแบบไทยก็มีการหลอมรวมทางความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนและความเชื่อที่เกิดขึ้นใหม่ตามกระแสสังคม ปัจจัยเป็นเสมือนเสบียงที่หล่อเลี้ยงให้พุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ และการที่พุทธศาสนาแบบไทยปัจจุบันจะดำรงอยู่ได้ก็ต้องอาศัยกระแสศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน

1.8 การใช้ความเปรียบเพื่อแนะความ

การใช้ความเปรียบเพื่อแนะความเป็นกลวิธีทางภาษาแบบอ้อมที่ใช้การเปรียบเทียบอย่างมีชั้นเชิงเพื่อแนะความเข้าใจ โดยผู้รับสารต้องสามารถตีความสัญญะทางภาษาที่ใช้เป็นแบบเปรียบได้จึงจะเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในรูปภาษา กลวิธีทางภาษานี้ต่างจากอุปลักษณ์เนื่องจากการเปรียบจะซ่อนความหมายไว้อย่างมิดชิดและรูปภาษาที่เป็นแบบเปรียบนั้นเป็นบริบทอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับปริบทของเนื้อความ เห็นได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (14) สมมติว่าเขาพอใจที่จะกินอาหารแบบสัมตำแต่เขาไม่พอใจที่จะไปกินอาหารแบบภัตตาคารน่ะคุณจะบังคับเขาอย่างไร มนุษย์นั้นมีความหลากหลายของแต่ละภูมิ บัวมี 4 เหล่าก็บอกอยู่แล้วนะ ไม่ใช่ว่าคุณจะบังคับเขาต้องเดินไประดับที่ 4 เหมือนกันหมด คุณต้องไปกินภัตตาคารเหมือนกันหมด

(Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างมีการใช้ความเปรียบการกิน “ส้มตำ” เพื่อแนะความถึงพุทธศาสนิกชนที่มีความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ หรือมีนัยสื่อถึงพุทธศาสนิกชนที่นิยมไหว้บูชาประติมากรรมเทพในพุทธสถานเถรวาท และมีการใช้ความเปรียบการกินอาหารแบบ “ภัตตาคาร” เพื่อแนะความถึงพุทธศาสนิกชนที่ยึดถือพุทธปรัชญาเพื่อความหลุดพ้นเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ความเปรียบ “บัว” เพื่อแนะความถึงระดับสติปัญญาที่จะสามารถเรียนรู้ธรรมของพุทธศาสนิกชน

1.9 การใช้ประโยคแสดงความสัมพันธ์แบบเหตุ-ผล

การใช้ประโยคแสดงความสัมพันธ์แบบเหตุ-ผล เป็นกลวิธีทางภาษาที่แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่นำเสนอนั้นมีความสมเหตุสมผลหรือเป็นข้อเท็จจริง จากการวิเคราะห์พบการใช้คำเชื่อมเพื่อแสดงความเป็นเหตุเป็นผลประกอบในเนื้อความ ได้แก่ คำว่า “เพราะ” เห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (15) หลวงพ่อท่านเอาสำเร็จมาเลยนะครับเพราะตอนนั้นเนี่ยกระแสของท้าวเวสสุวรรณเนี่ยยังไม่เท่าไหร่ แต่ส่วนใหญ่เจตนาเดียวกันก็คือดึงให้ญาติโยมนั้นได้เข้าวัด

(Monk of Wat Sri Waree Noi, Samut Prakan Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างอธิบายว่าสาเหตุ คือ ต้องการเชิญชวนพุทธศาสนิกชนเข้าวัด จึงส่งผลให้นำประติมากรรมท้าวเวสสุวรรณมาประดิษฐานในวัด

1.10 การยกพระคัมภีร์ที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา

การยกพระคัมภีร์ที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาเป็นกลวิธีทางภาษาที่มีการกล่าวถึงพระคัมภีร์อันเป็นแกนของพุทธศาสนา ตลอดจนมีการกล่าวถึงเรื่องในพุทธประวัติซึ่งสร้างความน่าเชื่อถือให้เกิดขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชน เห็นได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ (16) มันก็ต้องอ้างในพระไตรปิฎก ในคัมภีร์มหาสมัยสูตรอะไรต่าง ๆ เนี่ย เราจะบอกว่าไม่มีเทวดามันก็ขัดกับพระพุทธเจ้าทุกครั้ง

(Monk of Wat Phrong Akat, Chachoengsao Province, Interview, 2023)

จากตัวอย่างเป็นการยกพระไตรปิฎกว่ามีเรื่องเกี่ยวกับเทวดา โดยยกชื่อ “คัมภีร์มหาสมัยสูตร” มีเนื้อหาว่าด้วยการชุมนุมใหญ่ของเทพยดาทั้งปวงในครั้งพุทธกาล นอกจากนี้ยังมีการยกพุทธประวัติประกอบการอธิบายตัวบทด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดหากเปรียบเทียบสัดส่วนการใช้กลวิธีทางภาษาจะเห็นได้ว่าใช้กลวิธีทางภาษาด้านการแสดงเหตุผลมากที่สุด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากตัวบทวาทกรรมมีลักษณะเป็นปริจเฉทการเล่าเรื่องแบบอธิบายความ ผู้ผลิตวาทกรรมจึงมุ่งแสดงเหตุผลเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจและเห็นด้วยเป็นสำคัญ

2. วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ”

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจำแนกการวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) กระบวนการผลิตและกระจายตัวบท และ 2) กระบวนการรับและตีความตัวบท เพื่อให้เข้าใจปริบทการสื่อสารและการประกอบสร้างความหมายให้อุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ดังนี้

2.1 กระบวนการผลิตและกระจายตัวบท

การวิเคราะห์กระบวนการผลิตและกระจายตัวบทจะช่วยให้เข้าใจปริบทของการสื่อสาร กระบวนการผลิตตัวบทมีลักษณะเป็นปริจเฉทเรื่องเล่าผ่านทัศนะของผู้ดำริสร้างประติมากรรมเทพในพุทธสถานเถรวาท อันประกอบด้วยมุมมองของพระสงฆ์ของแต่ละวัดที่เป็นพื้นที่การวิจัย ปริจเฉทเรื่องเล่าที่ผลิตขึ้นจะเป็นที่รับรู้ภายในองค์กรก่อนเป็นเบื้องต้น แล้วจึงนำสู่กระบวนการแพร่กระจายตัวบทต่อไป

ส่วนในด้านกระจายตัวบทนั้นเป็นลักษณะมุขปาฐะที่มีความแพร่หลายจากการกระจายเสียงเพื่อประชาสัมพันธ์กระจายไปยังพุทธศาสนิกชนภายในวัด แล้วมีการนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบสื่อใหม่จากการที่มีผู้เดินทางมาวัดเขียนบล็อก เพจ หรือทำคลิปเพื่อบอกเล่าประสบการณ์จากมุมมองพุทธศาสนิกชนที่เดินทางมาวัดแบบความคิดเห็นส่วนบุคคล ซึ่งทำให้มีการแพร่กระจายตัวบทไปในสังคมไทยเป็นวงกว้างและเกิดเป็นกระแสนิยมในที่สุด สามารถอธิบายได้ดังภาพที่ 2

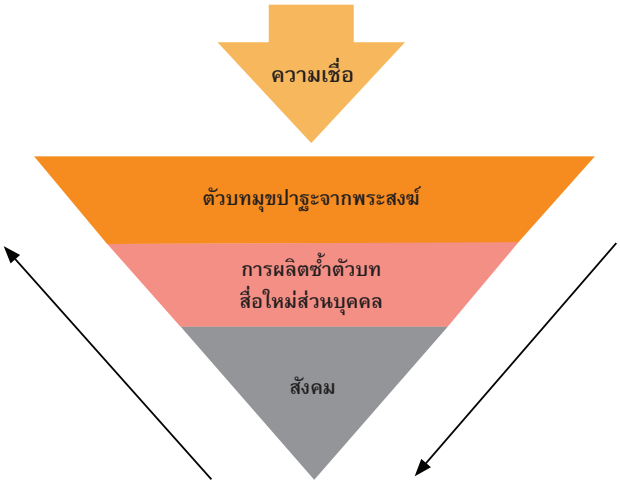

ภาพที่ 2 กระบวนการผลิตตัวบท (ที่มา : Suntaree Chotidilok)

จากภาพที่ 2 จะเห็นได้ว่ากระบวนการผลิตตัวบทมีที่มาจากรากฐานความเชื่อที่หลากหลายในสังคมไทย จะเห็นได้ว่าเป็นความสัมพันธ์แบบทวิภาษทั้งจากบริบทพระสงฆ์ในพุทธศาสนาสู่พุทธศาสนิกชน และในขณะเดียวกันศรัทธาของพุทธศาสนิกชนก็เป็นกลไกในการกำหนดลักษณะการสนองศรัทธาพุทธศาสนิกชนด้วย เมื่อความเชื่อใดได้รับการยอมรับหรือเป็นกระแสนิยมจากปัจจัยแรงขับด้านสื่อใหม่ส่งผลให้พุทธสถานเถรวาทเลือกที่จะตอบสนองต่อกระแสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนด้วยการจัดสร้างประติมากรรมเทพขึ้นในพุทธสถานผนวกกับการประชาสัมพันธ์เชิญชวนพุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญ แต่ปัจจัยที่เป็นแรงขับให้มีการแพร่กระจายตัวบทไปอย่างรวดเร็วและแพร่หลายในสังคมนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการเปิดรับสื่อใหม่ของคนในสังคมไทยที่ทำให้พุทธศาสนิกชนทุกคนที่มีช่องทางการสื่อสารผ่านอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์สามารถผลิตและแพร่กระจายเนื้อหาความศักดิ์สิทธิ์ได้ตามทัศนะหรือมุมมองของตนเองจนกลายเป็นกระแสนิยมทางสังคม หรืออาจอธิบายด้วยศัพท์สมัยใหม่ได้ว่ามีลักษณะเป็นไวรัล (viral) ในสังคม หมายถึง สื่อโสตทัศน์ที่เป็นที่นิยมอย่างสูงในสังคม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง

2.2 กระบวนการรับและตีความตัวบท

การรับและการตีความตัวบทปริจเฉทเรื่องเล่าเกี่ยวกับการแสวงบุญเพื่อสักการะประติมากรรมเทพในพุทธสถานเถรวาทเป็นประเด็นที่น่าจะวิเคราะห์ต่อเนื่องจากการผลิตและการแพร่กระจายตัวบท เพื่อสะท้อนให้เห็นกลไกในทุกมิติที่ตัวบทขับเคลื่อนความคิดของพุทธศาสนิกชนบางกลุ่มในสังคมไทย

กระบวนการรับตัวบท ในประเด็นนี้จำเป็นต้องจำแนกกระบวนการรับตัวบทออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้รับสารจากตัวบทอย่างจงใจ หมายถึง พุทธศาสนิกชนที่มีความศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเทพอยู่ก่อน มีความสมัครใจและเต็มใจที่จะรับตัวบท ส่งผลให้มีพฤติกรรมเดินทางแสวงบุญไปยังวัดพุทธเถรวาทด้วยความศรัทธาอย่างเต็มเปี่ยม และ 2) กลุ่มผู้รับสารจากตัวบทโดยอ้อม หมายถึง พุทธศาสนิกชนที่อยู่ในพื้นที่ของ “วาทกรรมไม่เชื่ออย่าลบหลู่” เป็นผู้ที่นิยามตนเองว่า “เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง” แต่ก็ยังเลือกเดินทางแสวงบุญไปยังวัดพุทธเถรวาทด้วย เพราะคาดหวังว่าอย่างน้อยก็เป็นวิธีทางหนึ่งที่สร้างความสบายใจให้กับตนเอง และมีเป้าหมายรองคือ “การท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ” ด้วย

ในด้านการตีความตัวบทก็เช่นเดียวกันที่ต้องจำแนกกระบวนการตีความออกเป็นกลุ่มย่อย สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาความเชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ประชาชนในกลุ่มนี้นิยามตนเองว่าเป็นพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ นับถือพุทธศาสนา เข้าวัด ไหว้พระ และทำบุญ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความเชื่ออย่างสนิทใจต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ส่งผลให้มีพฤติกรรมบูชาประติมากรรมเทพศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในรูปแบบการขอพร การอ้อนวอน หรือแม้กระทั่งการบนบานศาลกล่าว กระบวนการตีความตัวบทในกลุ่มที่ 2) กลุ่มพุทธศาสนิกชนที่อยู่ในพื้นที่ของ “วาทกรรมไม่เชื่ออย่าลบหลู่” ประชาชนในกลุ่มนี้นิยามตนเองว่าเป็นพุทธศาสนิกชนเช่นเดียวกันอาจจะเคยมีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ มีพฤติกรรมเลือกที่จะบูชาประติมากรรมเทพเพื่อความสบายใจ หรือเพียงขอพรเพื่อสร้างกำลังใจให้กับตนเองเป็นครั้งคราว สุดท้ายคือ 3) กลุ่มพุทธศาสนิกชนอนุรักษ์นิยม ประชาชนกลุ่มนี้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะอย่างแน่นแฟ้นและไม่ยอมรับความเชื่อ

ในอำนาจศักดิ์สิทธิ์อื่น ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนกลุ่มนี้มักจะไม่เลือกเดินทางไปวัดที่มีการสร้างประติมากรรมเทพ หรือหากไปก็จะเลือกไหว้แต่ในเขตพุทธสถานเท่านั้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากระบวนการผลิตและกระจายตัวบท อาจเป็นเรื่องที่อยู่ในลำดับรองเมื่อเทียบกับกระบวนการรับและตีความตัวบท ทั้งนี้เพราะเรื่องราวเกี่ยวกับเทพศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่มีรากฐานมาอย่างยาวนานในสังคมไทยจนกระทั่งแยกได้ยากว่าเกิดจากอิทธิพลความเชื่อในศาสนาใด กระบวนการบริโภควาทกรรมอันนำไปสู่พฤติกรรมการเดินทางแสวงบุญเพื่อสักการะเทพศักดิ์สิทธิ์อาจเป็นที่นิยมในกลุ่มพุทธศาสนิกชนกลุ่มที่หนึ่งและกลุ่มที่สองเท่านั้น และอาจจะขัดความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนกลุ่มที่มุ่งเน้นพุทธปรัชญาแท้และผู้อยู่นอกกรอบของการนับถือพุทธศาสนา

3. วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ”

ในด้านวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ในงานวิจัยนี้จำแนกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ความคิดในสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” และผลของอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ที่อาจมีต่อสังคมไทย ดังนี้

3.1 ความคิดในสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ”

ความคิดในสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยมาจากพุทธศาสนาแบบไทย โดยในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะอธิบายแนวคิดพุทธศาสนาเชื่อมโยงกับแนวคิดการแสวงบุญของ V. Turner and E. Turner (1978) เพื่อสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อในพุทธศาสนาแบบไทยอันนำไปสู่อุดมการณ์ “แสวงบุญ” สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) ความคิดเรื่องทุกข์ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” 2) ความคิดเรื่องบุญที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” 3) ความคิดเรื่องกรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” และ 4) “เทวดานุสติ” ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ” ดังนี้

3.1.1 ความคิดเรื่องทุกข์ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ”

พุทธศาสนิกชนไทยเข้าใจคำว่า “ทุกข์” ในความหมายในลักษณะทั่วไปที่หมายถึงความไม่สบายกายและใจเท่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นความหมายที่ถูกต้องเพียงส่วนหนึ่ง เช่น ความทุกข์จากปัญหาชีวิต ความทุกข์ที่เกิดจากโรคภัย หรือความคับข้องเป็นต้น จะเห็นได้ว่าความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เชิงประจักษ์ ถึงกระนั้นก็ตามพุทธศาสนิกชนในปริบทพุทธศาสนาประชานิยมแบบไทยมีความต้องการที่จะดับ “ทุกข์” เหล่านั้นแบบทันที “ทุกข์” ดังกล่าวนี้เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเฉพาะในโลกนี้ (ปัจจุบันชาติ) จึงเลือกวิธีการ “ดับทุกข์” ด้วยการแสวงบุญแบบสมัยใหม่ (modern pilgrimage)

หากพิจารณาในเชิงการรักษาโรค การแสวงบุญแบบสมัยใหม่ถือได้ว่าเปรียบเสมือนยาชาที่ใช้ระงับความเจ็บปวดชั่วคราว แต่ความเจ็บปวดนั้นก็จะกลับปรากฏขึ้นใหม่เมื่อยาระงับความรู้สึกนั้นหมดฤทธิ์ลง ถึงกระนั้นแม้ว่าการแก้ไขด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เป็นเพียงการแก้ไขได้เพียงชั่วคราว แต่หากมองในอีกด้านหนึ่งอย่างน้อยก็เป็นการสงเคราะห์พุทธศาสนิกชนให้บรรเทาความทุกข์ได้ชั่วขณะ เพื่อให้เขาเหล่านั้นมีเวลาหยุดตั้งสติและทบทวนถึงแนวทางแก้ไขทุกข์ที่ยั่งยืนขึ้นเป็นลำดับถัดไป

3.1.2 ความคิดเรื่องบุญที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ”

พุทธศาสนิกชนไทยเข้าใจคำว่า “บุญ” ในความหมายในลักษณะทั่วไปที่หมายถึงความสุขกายและสุขใจเท่านั้น ส่วนหนึ่งก็ถือว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้องซึ่งอาจจะมีความหมายค่อนข้างกว้าง แต่อย่างไรก็ตามคำว่า “บุญ” มีความหมายในเชิงปรัชญาพุทธศาสนาอันหมายถึงความสุข

มนุษย์มีความต้องการหรือทางพุทธศาสนา เรียกว่า “ตัณหา” อย่างไม่จำกัด คนที่มีความทุกข์ก็ปรารถนาที่จะได้รับความสุข คนที่มีความสุขอยู่แล้วก็ปรารถนามีความสุขเพิ่มมากขึ้นไปเรื่อย ๆ ฉะนั้นหากพิจารณาตามแบบสามัญชนวิถีแล้ว วิธีการได้มาซึ่งความสุขสมบูรณ์ในชีวิตของพุทธศาสนิกชนในปริบทพุทธศาสนาประชานิยมแบบไทยก็มักใช้วิธีการแสวงหาด้วยวิธีการแสวงบุญแบบสมัยใหม่ (modern pilgrimage) ด้วยการทำบุญ อธิษฐาน อ้อนวอน หรือบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นกระแสนิยม

การแสวงบุญแบบสมัยใหม่ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างกำลังใจ หรือเป็นอาวุธของผู้ไร้ทางต่อสู้ทั้งต่อทางสภาวะเศรษฐกิจ สภาวะทางสังคม หรือทางสุขภาวะ เนื่องจากคนนั้นไม่สามารถเป็นผู้กำหนดกลไกเหล่านั้นได้ การแสวงบุญจึงช่วยผ่อนปรนความตึงเครียดในชีวิต และอย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่ามนุษย์กำลังลุกขึ้นสู้กับปัญหาที่ไม่มีทางออกด้วยการ “ทำบุญ” และใช้ “บุญ” เป็นกำลังใจในการดำเนินชีวิตของตนเองต่อไป

3.1.3 ความคิดเรื่องกรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ”

พุทธศาสนิกชนไทยเข้าใจคำว่า “กรรม” ในความหมายในลักษณะทั่วไปที่หมายถึงการทำไม่ดีหรือทำชั่วในอดีตชาติที่ส่งผลให้เกิด “ทุกข์” ในปัจจุบันชาติ ถึงแม้ว่าแท้จริงแล้วคำว่า “กรรม” มีความหมายในเชิงปรัชญาพุทธศาสนาหมายถึงการกระทำที่มีลักษณะทั้งดีและชั่ว

พุทธศาสนิกชนในปริบทพุทธศาสนาประชานิยมแบบไทยเข้าใจว่า “กรรม” สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่อง “เคราะห์” “โชคลาง” และ “ภพ” แท้จริงแล้วความคิดดังกล่าวนี้มีความซับซ้อนทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับโลกนี้ หมายถึง ชาติปัจจุบัน โลกอดีต หมายถึง อดีตชาติ และโลกหน้า หมายถึง ชีวิตหลังความตาย ความเชื่อดังกล่าวสัมพันธ์กับการแสวงบุญ 2 ลักษณะ คือ การจาริกแสวงบุญ (prototype pilgrimage) สำหรับผู้ที่วางแผนที่จะมีชีวิตที่ดีในโลกหน้า แต่จะสัมพันธ์กับวิธีการแสวงบุญแบบสมัยใหม่ (modern pilgrimage) สำหรับผู้ที่ต้องการ “ตัดกรรม” ที่มีความหมายทับซ้อนว่า ตัดต้นเหตุของ “ทุกข์” ออกไปในชาตินี้ ซึ่งแตกต่างจากความหมายของกรรมที่อยู่ในหลักวัฏฏะ 3 ประการ คือ กิเลส กรรม วิบาก ดังนั้น ในความหมายนี้การตัดกรรมที่เกิดจากกิเลส อันนำไปสู่วิบาก หรือผลของกรรม จึงจะถือว่าเป็นการตัดกรรมที่เด็ดขาด

อาจกล่าวได้ว่าการแสวงบุญสมัยใหม่เป็นวิถีทางในการพยายามแก้ไขปัญหาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการพยายามหาทางออกของคนในสังคมไทยที่ยังต้องทุกข์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือโรคภัยต่าง ๆ การแสวงบุญก็เป็นเสมือนแสงแห่งความหวังที่อยู่ใกล้ตัวที่อย่างน้อยก็พอนำทางชีวิตในยามที่ยากลำบากได้

3.1.4 “เทวดานุสติ” ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ “แสวงบุญ”

เทวดานุสติ เป็นคำศัพท์ในทางพุทธศาสนา ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยปรากฏมากใน 2 ปิฎก คือ ในพระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก ตัวอย่างในพระสุตตันตปิฎกปรากฏหลายแห่ง เช่น เนื้อหาที่เกี่ยวกับเทวดาที่สัมพันธ์กับการเจริญสมาธิเพื่อกำจัดกิเลส ดังข้อความต่อไปนี้

สโต สีลานุสฺสติยา สโต จาคานุสฺสติยา สโต เทวตานุสฺสติยา

พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

(Mahachulalongkornrajavidyalaya, 1996)

จากตัวอย่างหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับเทวดานุสติเป็นสิ่งที่ได้รับการจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์ไทย สะท้อนให้เห็นว่าในปริบทพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องเทวดา แต่ชี้ให้เห็นว่าการระลึกถึงความดีของเทวดาจะช่วยให้จิตใจสงบ และในอีกทางหนึ่งก็ชี้ให้เห็นว่าเหล่าเทวดาก็นอบน้อมและสรรเสริญการเจริญภาวนาของพระสงฆ์

ดังนั้นจึงอาจเทียบได้ว่าการสร้างประติมากรรมเทพในวัดพุทธเถรวาทเป็นเพียง “กุศโลบาย” ที่ช่วยเหลือพุทธศาสนิกชนเพื่อใช้เป็นที่พึ่งระดับต้น เมื่อจิตใจสงบแล้วก็จะเกิดสติและเกิดปัญญาในการคิดแก้ไขปัญหาชีวิตต่อไป ส่วนในด้านการท่องเที่ยวถือว่าเป็นผลพลอยได้ และเกิดเป็นประโยชน์กับพุทธศาสนาท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่ไม่ว่าชนชั้นหรือสถานะใดก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

3.2 ผลของอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ที่อาจมีต่อสังคมไทย

หากกล่าวถึงผลของอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ที่อาจมีต่อสังคมไทย มีประเด็นสำคัญ ได้แก่ การแย้งอุดมการณ์พุทธพาณิชย์ในสังคมไทย ดังนี้

คำว่า “พุทธพาณิชย์” อาจกล่าวได้ว่าเป็นอุดมการณ์กระแสหลักในสังคม ในระยะแรกอาจมุ่งความสนใจหลักไปที่ประเด็นเกี่ยวกับการจำหน่ายวัตถุมงคล ทว่าในปัจจุบันอาจมีนัยสำคัญหมายรวมถึงกระบวนการสร้างประติมากรรมเทพในวัดพุทธเถรวาทด้วย ซึ่งอุดมการณ์กระแสหลักดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดมุมมองต่อพุทธศาสนาของคนรุ่นใหม่ในสังคมด้วย

สังคมไทยในอดีตมีการพึ่งพาระหว่างวัดและชุมชน มีวัดประจำหมู่บ้านอันเป็นพื้นที่รวมกลุ่มของพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ ทว่าในปัจจุบันผู้คนอพยพย้ายถิ่นมากขึ้น ตลอดจนภาวะการกระจุกตัวของกลุ่มคนวัยทำงานในพื้นที่เมืองหลวงและเขตอุตสาหกรรม ส่งผลให้สภาวการณ์ปัจจุบันของพุทธเถรวาทขนาดเล็กซึ่งเคยเป็นวัดของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะวัดในเขตชานเมือง เขตรอบปริมณฑล และอาจรวมถึงวัดในต่างจังหวัดด้วย

ทว่าเมื่อพิจารณาปรากฏการณ์การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญของพุทธศาสนิกชนชาวไทยแล้วอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกลไกการปรับตัวท่ามกลางสภาวะทางเศรษฐกิจและความรับผิดชอบที่มีต่อพุทธสถานของพระสงฆ์ กล่าวคือ

การบริหารจัดการวัดพุทธเถรวาทในประเทศไทยมีการจัดสรรงบประมาณบำรุงจากภาครัฐที่น้อยมาก ยกเว้นวัดที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานอาจจะได้รับเงินอุดหนุนบางส่วนจากกรมศิลปากรเข้ามาบูรณปฏิสังขรณ์อาคารสถานที่ที่สำคัญ

ดังนั้น จากการวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ทำให้ตีความได้ว่าการสื่อสารในตัวบทเป็นกระบวนการแย้งอุดมการณ์พุทธพาณิชย์ ซึ่งเป็นอุดมการณ์กระแสหลักในสังคมไทย และอาจจะกล่าวได้ว่ามุมมอง “พุทธพาณิชย์” ส่งผลด้านลบต่อมุมมองของพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ที่อาจจะมองเพียงวัดขนาดใหญ่ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของความพร้อมสมบูรณ์ด้านทุนทรัพย์ ซึ่งความจริงแล้วถือว่ามีวัดเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่จะมีความพร้อมทางด้านทุนทรัพย์ โดยทั้งนี้ผู้ผลิตวาทกรรมนำเสนอมุมมองใหม่ว่าการแสวงบุญแนวใหม่ที่ผสมผสานการท่องเที่ยวไว้ในบริบทพุทธศาสนาไม่ใช่พุทธพาณิชย์เสียทีเดียว แต่เป็น “กุศโลบาย” เพื่อจูงใจให้พุทธศาสนิกชนหันหน้าเข้าวัดมากขึ้น และการที่มีพุทธศาสนิกชนเข้าวัดอย่างน้อยก็เป็นการทำนุบำรุงวัดในฐานะองค์กรทางพุทธศาสนาให้ยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้

อภิปรายผลการวิจัย

จากที่กล่าวมาทำให้อธิบายผลของอุดมการณ์การท่องเที่ยวเพื่อ “แสวงบุญ” ที่อาจมีต่อสังคมไทยได้ว่า อุดมการณ์ “แสวงบุญ” เป็นการแย้งอุดมการณ์พุทธพาณิชย์ในสังคมไทย กล่าวคือ การแสวงบุญแนวใหม่ที่ผสมผสานการท่องเที่ยวไว้ในบริบทพุทธศาสนาไม่ใช่พุทธพาณิชย์เสียทีเดียวแต่เป็น “กุศโลบาย” ชนิดหนึ่งเพื่อจูงใจให้พุทธศาสนิกชนหันหน้าเข้าวัดมากขึ้น และการที่มีพุทธศาสนิกชนเข้าวัดอย่างน้อยก็เป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาแบบไทยให้ยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้ อย่างไรก็ตามมีข้อที่ควรระวังก็คืออุดมการณ์ “แสวงบุญ” ยังอาจกลายเป็นภาพตัวแทนของพุทธสถานในสังคมไทยอันส่งผลให้ในมโนทัศน์ของพุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่มีภาพตัวแทนเกี่ยวกับวัดพุทธเถรวาทเพียงแบบเดียว คือ วัดที่มีประติมากรรมเทพและเปิดพื้นที่ให้คนเดินทางไปกราบไหว้ตามกระแส เมื่อมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดเป็นที่นิยมก็จะมีการจัดสร้างขึ้นในวัด ในความเป็นจริงแล้วหากพิจารณาให้เป็นธรรม สังคมไทยมีวัดพุทธเถรวาทหลากหลายรูปแบบที่พุทธศาสนิกชนสามารถเลือกที่จะศรัทธาได้ตามจริตของแต่ละบุคคล ดังภาพที่ 3

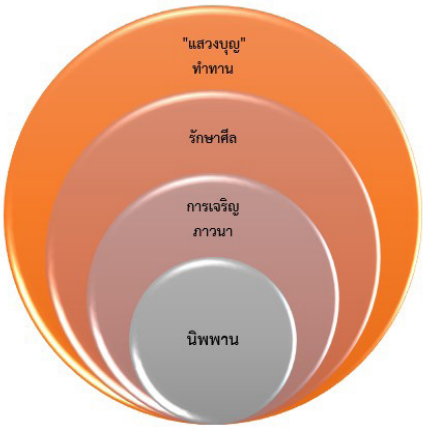

ภาพที่ 3 กระบวนการเรียนรู้ทางปรัชญาของพุทธศาสนิกชน (ที่มา : Suntaree Chotidilok)

จากภาพที่ 3 จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ “แสวงบุญ” ซึ่งเป็นเพียง “เปลือกนอก” ที่สุดของการเรียนรู้ทางปรัชญาของพุทธศาสนิกชน หากพุทธศาสนิกชนที่เป็นฆราวาสสามารถค่อย ๆ เรียนรู้อย่างเป็นลำดับ จากวงนอกที่สุดเข้าสู่การให้ทานรักษาศีลและปฏิบัติภาวนาก็จะเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ทางพุทธศาสนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งถือว่าเป็นการสอดรับกับอุดมการณ์วิธีการสอนพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า “อนุปุพพิถกา” คือ การสอนธรรมตามลำดับอุปนิสัยจากง่ายไปหายาก

ทว่าในสังคมไทยมีอุดมการณ์หลักที่กลุ่มคนบางส่วนมองว่าเป็นอุดมการณ์ที่ถูกต้องแท้จริงอย่างเดียว คือ “พุทธพาณิชย์” กำกับอยู่ในวงนอกสุดของกระบวนการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา และอุดมการณ์นั้นกำลังจัดแบ่งพื้นที่การเรียนรู้พุทธศาสนาในแบบเดียว คือ ต้องอยู่ในวงของการมุ่งเพื่อ “นิพพาน” เท่านั้น ซึ่งแท้จริงแล้วกระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการของผู้ปวารณาตนที่จะเดินทางไปให้ถึงที่สุดแห่งธรรม แต่พื้นที่ที่แท้จริงของพุทธศาสนิกชนที่เป็นฆราวาสก็คือการเรียนรู้พุทธศาสนาที่ยังอยู่บนพื้นฐานของการดำรงชีพแบบคฤหัสถ์

และคฤหัสถ์ส่วนใหญ่ก็ประสงค์เพียงความสุขแบบผู้ครองเรือน การทำบุญลักษณะนี้ไม่ได้หวังถึงขั้นนิพพาน ทำให้เกิดปรากฏการณ์การจาริกไปแสวงบุญ เพื่อให้เกิดผลบุญในชาติปัจจุบันหรือในอนาคตอันใกล้

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้พิจารณาข้อมูลตัวบทการสัมภาษณ์พระสงฆ์และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างประติมากรรมเทพภายในวัดเท่านั้น หากมีกระบวนการศึกษาในมุมมองภาคประชาชนก็น่าจะช่วยเติมเต็มและต่อยอดมุมมองทางวิชาการให้ชัดเจนได้ยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การบูชาสัญลักษณ์เทพในวัดพุทธเถรวาท: ปรากฏการณ์ลายแทงแสวงบุญกับการท่องเที่ยวศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทยปัจจุบัน” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2566 ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณและพระสงฆ์ผู้ให้ข้อมูลทุกรูปที่เมตตาให้สัมภาษณ์จนงานวิจัยเรื่องนี้แล้วเสร็จ คุณูปการจากงานวิจัยนี้ขอยังประโยชน์และเป็นคุณูปการต่อพุทธศาสนาและขออานิสงส์ที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในฐานะการเปิดกว้างมุมมองที่หลากหลายในเชิงพหุวัฒนธรรมในบริบทพุทธศาสนาของไทยซึ่งมีพลวัตอยู่เสมอ

References

Brandon, S. G. F. (Ed.). (1970). **A Dictionary of Comparative Religion**. London: Weidenfeld and Nicolson.

Bumrungkarn, Rujira, & Thepkanjana, Kingkarn. (2017). Syntactic, semantic and pragmatic properties of the negative form /plàaw/ in Thai (คุณสมบัติทางวากยสัมพันธ์ อรรถศาสตร์ และวัจนปฏิบัติของรูปปฏิเสธ เปล่า ในภาษาไทย). **Journal of Letters**, 46(2): 295-343.

Chotidilok, Suntaree. (2017). **[BUN] ‘MERIT’: The Relationship Between Language and Ideology in Discourses Produced by Wat Phra Dhammakaya (บุญ : ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมที่ผลิตโดยวัดพระธรรมกาย)**. Doctoral dissertation, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.

Fairclough, N. (1992). **Discourse and Social Change**. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1995). **Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language**. London: Pearson Education.

Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). **THE TIPITAKA Book 31: Sutta Pitaka Book 23: Khuddakanikāyassa Paṭisambhidāmaggo (พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค)**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya.

Paksasuk, Amnat. (2019). **Discourse about “PUÑÑA” in Public Media (วาทกรรมเกี่ยวกับ “บุญ” ในสื่อสาธารณะ)**. Doctoral dissertation, Silpakorn University, Nakhon Pathom, Thailand.

Puangklad, Boonthiwa. (2011). “Booniyom” discourse in case of Ratchathaniasoke Community, Ubon Ratchathani Province (วาทกรรม “บุญนิยม”: กรณีศึกษาชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี). **Journal of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University**, 28(2): 174-207.

Pongchaliew, Kitirach. (2017). The discourse and trading in I-San Jataka story “Kampra Toob Tong” (วาทกรรมและการค้าในชาดกอีสานเรื่องกำพร้าตูบตอง). **Journal of Language, Religion and Culture**, 6(2): 1-19.

Turner, V., & Turner, E. (1978). **Image and Pilgrimage in Christian Culture**. NY: Columbia University Press.

Interviews

Churchwarden of Wat Chulamanee, Samut Songkhram Province. Interview, October 16, 2023.

Monk of Wat Phai Lom, Nakhon Pathom Province. Interview, September 18, 2023.

Monk of Wat Phrong Akat, Chachoengsao Province. Interview, August 21, 2023.

Monk of Wat Saman Rattanaram, Chachoengsao Province. Interview, August 13, 2023.

Monk of Wat Sri Samosorn, Pathum Thani Province. Interview, October 4, 2023.

Monk of Wat Sri Waree Noi, Samut Prakan Province. Interview, October 23, 2023.